

educational ideal of the individual, ready not only and not so much to keep up with scientific and technological progress and adapt to sociocultural changes, how much to predict and correct their influence on the further spiritual enrichment and development of man. The ability for such strategic thinking requires significant changes in the content of professional education.

Key words: the content of vocational education, standardization, globalization, continuing education

Стаття надійшла до редакції 03.05.2017

Н. В. Казанішена

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ НА ЕКОЛОГІЧНІЙ СТЕЖЦІ «САТАНІВСЬКА ПЕРЛИНА»

Анотація. Стаття присвячена проблемі створення екологічних стежин на території України та їх використання в процесі екологічного виховання учнів та дорослого населення. Висвітлено історію створення, біологічні особливості дендрологічного парку «Сатанівська перлина». Охарактеризовано маршрут екологічної стежини «Сатанівська перлина», прокладеної територією дендропарку. Визначено зупинки маршруту. Для кожної зупинки наведено зміст інформації, з якою знайомлять учнів, подано орієнтовний перелік практичних завдань, спрямованих на організацію природодослідницької та природоохоронної роботи школярів.

Ключові слова: екологічна стежка, екологічне виховання, дендропарк «Сатанівська перлина».

Постановка проблеми. Екологічні негаразди сьогодення перебувають у полі зору науковців різних галузей. Пропонуються різноманітні технології та методи розв'язання тих чи інших екологічних проблем. Проте, жодні нововведення у сфері раціонального природокористування не можуть принести бажаних та стійких результатів без формування екологічної культури суспільства й особистості.

Серед різноманіття засобів, методів, технологій формування складових екологічної культури особистості та суспільства особливої уваги заслуговує створення екологічних стежин та організація їх повноцінного функціонування. Мережа екологічних стежин забезпечить можливість безпосереднього спілкування особистості із об'єктами природи та залучення до природодослідницької і природоохоронної діяльності населення різного віку.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Окремі теоретичні та практичні аспекти проблеми створення екологічних стежин відображено у наукових працях Вербицького В. В., Войтюка О. О., Дідуха Я. П.,

Крижанівського О. Т. та ін. Багато екологічних стежин створено та успішно функціонує на території України. Створенням та організацією роботи екологічних стежин займаються, зазвичай, природоохоронні організації та навчальні заклади. Найчастіше екологічні стежки формують на територіях природозаповідного фонду.

Водночас, Україна багата унікальними, мальовничими ландшафтами, територіями з величезним різноманіттям рослинного та тваринного світу. З метою їх збереження та для організації просвітницької, природодослідницької, природоохоронної роботи учнів, студентів та дорослого населення доцільно активніше створювати нові екологічні стежини та розвивати уже існуючі. Немало унікальних ділянок можуть стати базою для нових екологічних маршрутів. Зокрема, це стосується території дендропарку «Сатанівська перлина».

Мета статті: охарактеризувати особливості екологічної стежки «Сатанівська перлина» у контексті організації освітньо-виховної роботи екологічного спрямування на її маршруті.

У процесі створення маршруту екологічної стежки «Сатанівська перлина» ми користувались дослідженнями Сохи В. І., присвячених дендропарку «Сатанівська перлина» та цілющим водам Сатанова [1; 2].

Виклад основного матеріалу дослідження. Старовинне містечко Сатанів знаходиться серед Подільської височини на південному заході Хмельницької області. Територія особлива своїми унікальними красвидами, багатим рослинним та тваринним світом. Недарма цей край називають Перлиною Подільських Товтр та Подільською Швейцарією. Сприятливі кліматичні умови та цілющі джерела приваблюють сюди багато відпочиваючих.

Дендропарк «Сатанівська перлина» був заснований у 1977 році на околиці Сатанова – на території, що раніше не була у використанні.

Мета створення екологічної стежки «Сатанівська перлина» – пропаганда та поширення екологічних знань про природу, людину як невід’ємну частину довкілля, формування екологічно грамотної поведінки населення в природному середовищі, організація природоохоронної та природодослідницької роботи. Екологічна стежка може використовуватись для проведення екскурсій як для школярів, студентів, так і для дорослого населення.

Сьогодні землекористувачем території дендропарку є національний природний парк «Подільські Товтри». Зазначимо, що частина насаджень дендропарку наразі перебуває у занедбаному стані, окремі алеї стають недоступними для відвідувачів внаслідок заростання місцевими видами флори. Проте, насаджені засновниками рослини у переважній більшості збереглися.

Маршрут екологічної стежки простягається по схилах дендропарку «Сатанівська перлина» та включає 8 зупинок. Для кожної зупинки нами було дібрано цікаву інформацію для проведення екскурсії. Також було розроблено низку завдань для організації дослідницької та

природоохоронної роботи учнів та студентів. Залежно від віку екскурсантів та тривалості екскурсії можливе вибіркове використання зупинок маршруту.

Зупинка № 1. «Сатанівська перлина» зустрічає гостей. Основне завдання першої зупинки – ознайомлення екскурсантів з історією виникнення та загальною характеристикою дендропарку. Дендропарк «Сатанівська перлина» сформували 40 років тому. Перші дерево-чагарникові насадження були посаджені у 1977 році. Територія парку розміщена від прибережної зони, з розташованою на ній будівлею ГЕС, вгору по схилу.

Площа парку – 28 га. Територія розташовується на лівому крутому березі р. Збруч. На території парку знаходяться залишки будівель колишньої бази відпочинку та приміщення ГЕС. Весь парковий комплекс виник і формувався в результаті цілеспрямованої людської діяльності.

Для організації та впорядкування території дендропарку було проведено архітектурно-ландшафтне зонування. На території парку виділяють наступні зони: зона паркового ландшафту – дендрарію (зона А), лугопаркова зона (зона Б), зона антропогенізованого ландшафту – територія колишньої бази відпочинку (зона В), зона крейдових пагорбів (зона Г), прибережна зона (зона Д).

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Визначити правила поведінки у природі, під час спостереження за рослинами та тваринами.

2. Утворивши малі групи, визначити: швидкість повітряних потоків; показники температури атмосферного повітря; атмосферний тиск; вологість повітря.

Зупинка № 2. На схилах річки Збруч. Шлях до наступної зупинки пролягає вздовж берегів невеличкої річки Збруч. По всій довжині вона є межею між Тернопільською і Хмельницькою областями. Вважається, що назва річки виникла від діалектного слова «збруч», що означає болото.

Довжина річки 247 км. Ширина її в нижній частині досягає 15-18 м. Течія достатньо спокійна – 0,2-0,6 м/с, русло звивисте. Історичні знахідки доводять, що колись річка була судноплавною. Долина річки особливо глибока і скеляста між селищем Сатанів та селом Гусятин, де Збруч протікає через Товтровий кряж.

У 1848 р. у річці Збруч, нижче Сатанова, було знайдено велику кам'яну скульптуру, в якій вбачають слов'янського бога Святовита. Скульптура – чотиригранний стовп висотою понад 2 метри, виготовлений із сірого вапняку. Стовп увінчаний однією головою з чотирма обличчями під однією шапкою. На ньому зображено три сфери – небо, землю, підземне царство.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Підготувати невеличкі повідомлення про розподіл води на планеті, про значення води в природі та житті людини, про основні джерела забруднення водойм України та Сатанова тощо.

2. Визначити напрям та швидкість течії річки Збруч.

3. Під керівництвом вчителя освоїти методику відбору проб води для аналізу.

4. Задача. Загальні запаси води на нашій планеті – 1800 млн. км³. На світовий океан припадає 98%. Прісна вода становить 2%, з них тільки 1% перебуває в рідкому стані. Скільки води кожного виду є на Землі?

Зупинка № 3. Унікальні рослини. Раніше територія парку була вкрита лучно-степовою рослинністю, характерною для товтр. Сьогодні ж трав'яниста рослинність спостерігається лише на території, що прилягає до фортеці, та біля річки. Переважають штучні насадження. Оскільки дендрологічного і ландшафтного планування попередньо не проводилось, спостерігаєм хаотичний і випадковий характер насаджень. Щільність дерев та кущів перевищує норму.

Найбільш характерними дикорослими видами є: тисячолістник, бузина трав'яниста, подорожник ланцетолистий та середній, цикорій, первоцвіт весняний, цибулька подільська, пирій, чебрець, хвоц, молочай та інші.

Основними представниками флори дендропарку є: дуб черешчатий, бук лісовий або європейський, граб звичайний, липа серцелиста, липа крупнолиста, клен польовий, явір, ясень звичайний, сосна звичайна, ялина звичайна європейська, ялина колюча, ялина канадська, сосна кримська, сосна сибірська, туя західна, кипарисовик лавсона, ліщина звичайна, в'яз гладенький, в'яз звичайний, берест, горіх грецький, горіх чорний, горобина звичайна, горобина глоговина, акація біла, скумпія, жимолость татарська, жимолость каприфоль, бузина червона, бузина чорна, калина звичайна, калина гордовина, самшит вічнозелений та інші.

На території парку висаджені екзотичні рослини. Зокрема, тут зростають ліріодендрон тюльпановий (тюльпанове дерево), гінго дволопате, магнолія Кобус, піон деревовидний, айлант високий, катальпа прекрасна, різні сорти бузку та інші.

На цій зупинці особливу увагу приділяємо організації спостережень за рослинами. Для школярів та студентів організуємо вивчення біологічних особливостей рослин, формуємо вміння описувати біологічні особливості та визначати вид рослин. Обов'язково проводимо бесіду про значення рослин в природі та у житті людини, про необхідність бережливого ставлення до рослинного світу тощо.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Користуючись інструктивною карткою зробити біологічний опис запропонованих рослин.

2. Користуючись визначником визначити вид запропонованих рослин.

3. Гра «Розкажи мені, любиш ти, чи ні» («звертаючись» до запропонованої рослини, необхідно розповісти, за що її любиш, або ж, навпаки, чому вона не подобається).

Зупинка № 4. Мальовничі Медобори. Територія дендропарку розміщена на крутому лівому березі річки Збруч, яка своєю течією

перетинає Подільські Товтри. Організація поверхні особлива, зумовлена проходженням товтрового кряжу – системи рифових масивів і окремих достатньо віддалених широкою смугою горбів органогенного походження. Це залишки розмитих бар'єрних рифів атолів тропічного Сарматського моря, що було тут десь 20-25 млн. років тому.

За надзвичайну мальовничість та напосне медовими пахощами повітря ці гори-товтри називають Медоборами.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Вправа «Що за тобою?» (на розвиток спостережливості).

Зміст вправи: Двоє учнів стають спиною один до одного, беруться за руки, мовчки обертаються по колу впродовж 3-4 хвилин, намагаючись детально запам'ятати, що знаходиться навкруги.

Далі учасники повертаються один до одного обличчям. Один запитує в іншого, що у того за спиною? Другий має якнайточніше описати все, що є позаду нього: рослини та їх вигляд, особливості ландшафту, наявність сміття (якщо є) тощо.

2. Визначити відомі види рослин в межах зупинки та зробити ботанічний опис за запропонованою схемою.

Зупинка № 5. Первоцвіти. На території парку зустрічаються підсніжник звичайний, первоцвіт весняний, бруслина карликова та інші рослини, що першими тішать око відвідувачів на початку весни. Їхня свіжа краса стала для них самих загрозою. Люди зривають первоцвіти не лише задля того, щоб самому милуватись вдома, але і для продажу. Природні ареали їх поширення поступово зменшуються. Тому цим ніжним квітам загрожує знищення.

На зупинці особливу увагу приділяємо проблемі збереження рослин. Учням задалегідь даємо завдання підготувати розповіді, легенди про первоцвіти. Підбираємо емоційні вправи, які б викликали в екскурсантів почуття співпереживання та жалю.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Розповісти легенди про первоцвіти.

2. Скласти казку про первоцвіти.

3. Намалювати квіти.

4. Підготувати фото первоцвітів для фотоконкурсу.

5. Запропонувати заходи, спрямовані на збереження та відновлення первоцвітів у своїй місцевості.

Зупинка № 6. Цілючі джерела. Лівий берег Збруча, що біля смт. Сатанова, унікальний джерелами цілющих вод. Призбручанська мінеральна вода була досліджена у 80-х рр. минулого століття мешканкою Сатанова М. А. Нестеревою спільно із науковцями Одеського інституту курортології. За лікувальними властивостями ця вода близька до Трускавецької «Нафтусі» і мало чим поступається прикарпатській воді.

На території дендропарку знаходиться цілий ряд цілющих джерел: Віра, Надія і Наталія. За хімічним складом і мінералізацією вони відносяться до гідрокарбонатного класу.

Джерело «Віра» знаходиться поблизу старої фортеці. Вода витікає з-під великого каменя. Прозора, без кольору, запаху, прісна на смак, слабо лужна. Характеризується як гідрокарбонатно-магнієво-кальцієва. Містить у собі вуглекислий газ, йод, бром та інші активні компоненти. Температура води +11°C.

Вода із джерела «Надія» характеризується як гідрокарбонатно-магнієво-кальцієво-натрієва. Кристалево прозора, без запаху, прісна, з ледь відчутним металевим присмаком. Її температура до +10°C.

Джерело «Наталія» виявлено у районі старої Сатанівської ГЕС. Вода гідрокарбонатно-магнієво-натрієва, прозора, безколірна, немає запаху, прісна на смак, слаболужна, гіпотонічна. Температура джерела не перевищує 23°C. Її можна використовувати при лікуванні шлункових хвороб, зокрема, при підвищенні кислотності. Вона сприяє обміну речовин та кращому виведенню шкідливих продуктів.

Мінеральні води з цілющих джерел особливі високими смаковими якостями завдяки малій мінералізації. Їх застосовують для лікування хворих і як смачні та приємні столові води.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Знайти поблизу джерел лікарські рослини, назвати їх лікувальні властивості та зробити ботанічний опис за запропонованою схемою.
2. Із допомогою вчителя визначити радіаційний фон довкілля поблизу джерел.
3. Ознайомитись з особливостями відбору проб мінеральної води.
4. Учні залучасмо до прибирання території поблизу цілющих джерел.

Зупинка № 7. Унікальні тварини. Тваринний світ дендропарку представлений лісовими і степовими видами.

Серед мешканців дендропарку найбільш розповсюджені зайці, лисиці, білки, лісові куниці, лісова і сіра миші, кроти, тхори. Часто зустрічаються водяна жаба, квакша, ропуха, ящірка, вуж. Поширені лісові руди мурашки. На території «Сатанівської перлини» можна зустріти ворону сіру, голуба сизого, грака, дятла строкатого, жайворонка лісового, зозулю звичайну, зяблика, синицю блакитну, сову вухату, соловейка західного, сороку, яструба та інших.

Усі ці тварини і птахи потребують охорони та збереження. Оскільки територія дендропарку відноситься до національного парку «Подільські Товтри», то на території «Сатанівської перлини» повністю заборонено їх відстріл і відловлення.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Користуючись інструктивними картками зробити біологічний опис тварин.
2. Спостерігати за ящірками: за їх зовнішнім виглядом, особливостями будови та поведінки в природі. Зробити короткий звіт.
3. Спостерігати за поведінкою комах у різну погоду.
4. Зробити дослідження природи території екологічної стежки за планом вивчення біогеоценозу.

Зупинка № 8. Охорона природи. Не зважаючи на те, що дендропарк – це утворення антропогенне, його ландшафти, рослинний та тваринний світ унікальні та неповторні. За багато років свого існування дендропарк поступово перетворюється у стійку систему із тісно переплетеними взаємозв'язками між усіма компонентами – природними та привнесеними людиною.

Ідея рекреаційного використання території дендропарку «Сатанівська перлина» ставить під загрозу стійкість та цілісність його природних об'єктів. Отже, з одного боку, важливо демонструвати населенню неповторну красу експонатів дендропарку та забезпечувати цим формування емоційного, ціннісного ставлення та любові до природи. З іншого боку, з метою розвитку бережливого ставлення до об'єктів природи, навичок природовідповідної поведінки населення важливо залучати екскурсантів до природоохоронної діяльності. Під час екскурсій та у спеціально відведений час учнів ЗОШ I-III ступенів смт. Сатанова долучають до прибирання території дендропарку, розчищення алей.

Орієнтовний перелік завдань для екскурсантів.

1. Сформулюйте основні правила поведінки в природі.
2. Запропонуйте свої пропозиції щодо покращення екологічного стану природи дендропарку «Сатанівська перлина».

Маршрут екологічної стежки ми обирали так, щоб в ньому були представлені ділянки «дикої» природи та антропогенний ландшафт. Це дає змогу порівняти та оцінити вплив людини на природне середовище, прогнозувати наслідки людської діяльності.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Аналіз наукових джерел засвідчив важливу роль екологічної стежки у поширенні екологічних знань та формуванні екологічної культури молоді, у розвитку природодослідницької та природоохоронної роботи, зокрема.

Екологічна стежка має особливе значення в організації та пропаганді охорони рідкісних видів рослин і тварин та природи в цілому, у формуванні навичок екологічно правильної поведінки людини в природі.

Екологічну стежку «Сатанівська перлина» можна використовувати під час проведення навчальних занять та польової практики школярів і студентів з ботаніки, зоології, географії, геології та екології, під час виконання наукових праць школярами-учасниками Малої академії наук та наукових досліджень студентів. На маршруті екологічної стежки можна організовувати різноманітні екологічні акції, залучати учасників до природодослідницької та природоохоронної роботи.

Проведене дослідження не вичерпує означеної проблеми. Подальшого вдосконалення потребує розробка маршруту та зупинок безпосередньо на території дендропарку, на його алях. Оскільки екологічна стежка розташована неподалік курортного містечка Сатанів, перспективним є подальше розширення території маршруту із залученням та використання його в рекреаційних та лікувально-оздоровчих цілях.

Список використаних джерел:

1. Соха В. І. Сатанів. Історичний нарис / В. І. Соха. – Хмельницький : Вид-во. Обласного управління по пресі, 1991. – 173 с.
2. Соха В. І. Цілющі джерела Призбруччя / В. І. Соха // Радянське Поділля, 1987. – № 12. – С. 17.
3. Червонецкий В. В. Экологическое образование в школах развитых стран мира / В. В. Червонецкий. – М.: Центр «Экология и образование», 1992. – 94 с.
4. Пустовіт Г. П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1- 9 класів у позашкільних навчальних закладах / Г. П. Пустовіт : Монографія. – К.- Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
5. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех : Наукове видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
6. Дерябо С. Д., В. А. Ясвин Две модели экологии: Экологический кризис как кризис антропоцентрического сознания / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин // Человек. – 1998. – №1. – С. 34 – 40.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Sokha V. I. Sataniv. Istorychnyi narys [Satan. Historical sketch] / V. I. Sokha. – Khmelnytskyi : Vyd-vo. Oblasnoho upravlinnia po presi, 1991. – 173 s. (in Ukrainian)
2. Sokha V. I. Tsiliushchi dzherela Pryzbruchchia [Healing springs Pryzbruchchia] / V. I. Sokha // Radianske Podillia, 1987. – № 12. – S. 17. (in Ukrainian)
3. Chervonetskyi V.V. Ekolohicheskoe brazovaniye v shkolakh razvitykh stran mira [Ecological Education in Schools in Developed Countries of the World] /V.V.Chervonetskyi. – М.: Tsentr «Ekolohiya i obrazovaniye», 1992. – 94 s. (in Ukrainian)
4. Pustovit H.P. Teoretyko-metodychni osnovy ekolohichnoi osvity i vykhovannia uchniv 1-9 klasiv u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and Methodological Foundations of Ecological Education of 1-9 formers in Outdoor Schools] / H.P.Pustovit : Monohrafiia. – К. – Luhansk: Alma-mater, 2004. – 540 s. (in Ukrainian)
5. Bekh I. D. Vykhovannia osobystosti: u 2 kn. Kn. 1: Osobystisno oriientovanyi pidkhid: teoretyko-tekhnologichni zasady [The Education of the Individual: in 2 books. Book. 1: Personality Oriented Approach: Theoretical and Technological Bases] / I.D. Bekh : Naukove vydannia. – К.: Lybid, 2003. – 280 s. (in Ukrainian)
6. Deriabo S.D., V.A.Yasvin Dve modeli ekologii: Ekologicheskij krizis kak krizis antropotsentricheskogo soznaniya. [Two Models of Ecology: The Ecological Crisis as a Crisis of Anthropocentric Consciousness] / S.D. Deriabo, V.A.Yasvyn // Chelovek. – 1998. – №1. – S. 34 – 40. (in Russian)

Аннотация. Статья посвящена проблеме создания экологических троп на территории Украины и их использования в процессе экологического воспитания учеников и взрослого населения. Описана история создания, биологические особенности дендрологического парка «Сатановская жемчужина». Охарактеризован маршрут экологической тропы «Сатановская жемчужина», проложенной по территории дендропарка. Определены остановки маршрута. Для каждой остановки приведено содержание информации, с которой знакомят учеников, дан ориентировочный перечень практических заданий, направленных на организацию природо-исследовательской и природоохранной работы школьников.

Ключевые слова: экологическая тропа, экологическое воспитание, дендропарк «Сатановская жемчужина».

Summary. The paper is devoted to the problem of creating ecological pathways on the territory of Ukraine and their use in ecological education of schoolchildren and adults. The history of creation the dendrological park Park “Satanivska pearl”, its biological characteristics are described. The route of the ecological pathway “Satanovsky pearl”, laid on the territory of the park, is characterized. Several stops on the route are defined.

The first stop is devoted to the history of the dendrological park. Next stop reveals the features and peculiarities of the flora and fauna of the Park. Students ' attention is focused on the value of water resources of the park. Particular attention is paid to the sources of mineral water which are three.

At each stop practical exercises aimed at the organization of nature protection of schoolchildren are provided. All the tasks include research work, other ones are directed for the nature protection. Tours along ecological pathways can be arranged as for schoolchildren as for adults.

The work on the eco pathways is essential for enrichment of schoolchildren with environmental knowledge, for the development of their care, the formation in them love for nature and respect for flora and fauna.

Key words: ecological pathway, environmental education, schoolchildren, dendrological park “Satanivska perl”.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017

П. В. Кіндрат, В. К. Кіндрат, С. В. Семенович

УПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ З ОЗДОРОВЧОЇ РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ: НОРМАТИВНІ АСПЕКТИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу реалізації національної стратегії з оздоровчої рухової активності. Проаналізовано зміст відповідних нормативних документів. Встановлено особливості та визначено перспективи щодо ефективного і повноцінного впровадження їх у дію.